

## ԱՐԳԱՐ ԴՊԻՐ ԹՈՒԱԹԵՑՈՒ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i65.111*

## ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում քննել ենք Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական գործն ու վերջինիս կրթական արժեքը: Անդրադառնալով նրա տպագրած գրքերին՝ դրանք դիտարկել ենք իբրև Հակոբ Մեղապարտի սկսած տպագրական գործի շարունակություն, և Արգար Դպիր Թոխաթեցու ծավալված գործունեությունը գնահատել մշակութաբանական, կրթական, սոցիալական, քաղաքական գործառնականության տեսանկյունից՝ նախևառաջ կարևորելով մեր հոդվածի բուն նպատակադրումը՝ կրթական արժեքի վերահանումը: Այն փաստը, որ Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերի մեծ մասը մեզ չի հասել կամ հասել է թերություններով ու պակասություններով, կամ դրանց մասին կարելի է գաղափար կազմել միայն ականատեսների նկարագրություններով ու տարբեր վկայություններով, փոքր-ինչ խոչընդոտում է որոշ հարցերի, մանավանդ՝ հայ գրականության ընդգրկումների ամբողջական վերլուծության հնարավորությունը: Մյուս կողմից՝ քանի որ Արգար Դպիր Թոխաթեցին Հակոբ Մեղապարտի սկսած տպագրական գործի շարունակողն էր ոչ միայն բուն առումով, այլև գործառնական ամենատարբեր հատույթների ընդգրկման, գաղափարական, կրթական տեսանկյունից, ապա հայ գրատպության արշալույսի այդ երկու նշանավոր գործիչների տպագրած գրքերի զուգադրմամբ՝ երբեմն հնարավոր է որոշակի ամբողջականություն ապահովել պատկերացումների ու սկզբունքների տեսանկյունից: Պետք է ընդգծել, որ այս ժամանակաշրջանում տպագրված կամ հրատարակված գրքերը նախևառաջ հատկանշվել են բարձր գործառնականությամբ, ոչ մի գիրք ինքնանպատակ կերպով լույս չի տեսել: Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական գործը, իր հերթին, ավելի ընդարձակեց հայ գրքի

գործառնականությունն ու բարձրացրեց վերջինիս կրթական, ուսումնական արժեքը: Ուստի, այս ժամանակահատվածի հայ գրատպության գրեթե յուրաքանչյուր փաստ, անկախ այն բանից՝ պահպանվել է, թե ընդամենը հիշատակված կամ նկարագրված է, դիտարկելի է մշակութային և կիրառական լայն համատեքստում:

*Բանալի բառեր և արտահայտություններ. գրատպություն, գործառնականություն, կրթություն, ժանր, համատեքստ, հասցեականություն, միջնադարյան գրականություն, սկզբնավորում:*

### ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հակոբ Մեղապարտով սկսված հայ տպագրության պատմությունը, որը, ինչպես մեկ այլ առիթով նկատել ենք, իրավամբ կարելի է նաև *հայ գրականության տպագիր պատմության* սկիզբ համարել (Մելքումյան Բ., 2024), շարունակվեց Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական ու հրատարակչական գործունեությամբ: Ժամանակին բանասիրության մեջ բազմիցս վիճարկվել է այս երկու նշանավոր գործիչների, այսպես ասած, առաջնահերթության ու ժամանակագրության, նույնն է՝ սկզբնավորողի հարցը (Իշխանյան Ռ., 2012), սակայն նորագույն հետազոտությունները այդ խնդիրը լուծել են վերջնականապես:

Ուստի, Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական-հրատարակչական գործունեությունը, այլ հատույթներից զատ, պետք է գնահատել և արժևորել նաև Հակոբ Մեղապարտի սկսած գործի շարունակության, այլ խոսքով՝ ավանդույթի զարգացման տեսանկյունից: Մանավանդ որ այս պարագայում ևս հանգում ենք այն կարևոր եզրահանգմանը, որ թե՛ Հակոբ Մեղապարտի, թե՛ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու, և ընդհանրապես հայ գրատպության արշալույսին գործունեություն ծավալած մյուս գործիչների տպագրած կամ հրատարակած գրքերը նախևառաջ հատկանշվել են գործառնականության ռեալ գիտակցությամբ ու բավական բարձր մակարդակով: Այլ խոսքով՝ դա կարելի է ձևակերպել այսպես, որ առաջին գրքերի տպագրությունը եղել է նպատակային:

Ահա այս հանգամանքն է մղում նաև հայ գրատպության գրեթե եղած

փաստերը, անկախ այն բանից, պահպանվել են դրանք, թե ընդամենը հիշատակված կամ նկարագրված են, դիտարկել մշակութային և գործառնական լայն համատեքստում: Մասնավորապես, սույն հոդվածի պարագծում կանդրադառնանք Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերի կիրառությանը ու հատկապես դրանց այն խնդիրներին, որոնք վերաբերում են ուսումնական, կրթական հարցերին, հայոց լեզվի և հայ գրականության ընդգրկումներին:

### ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունը կատարվել է պատմական, համեմատական և վերլուծական, մեթոդների կիրառմամբ:

### ՔՆՆԱԼԿՈՒՄ

Բավական ժամանակ հայ բանասիրության մեջ տիրապետած այն կարծիքը, թե Արգար Դպիր Թոխաթեցին է հայ առաջին տպագրիչը և նրա՝ 1565 թվականին տպագրած «Մաղմոսարանը» հայերեն առաջին տպագիր գիրքն է, որոշակիորեն այլ պատկերացում է ձևավորել հայերեն առաջին տպագիր գրքերում հայ գրականության նպատակադրման, դրանց ժանրային, թեմատիկ, բովանդակային առաջնահերթությունների մասին:

Ճիշտ է, մեծ հաշվով, Հակոբ Մեղապարտի ու Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերը հիմնական առումով նշված հատույթներում մեծ տարբերություններ երևան չեն բերում, այնուամենայնիվ, նշենք, որ *շարունակող* կամ *զարգացնող* լինելը բոլորովին այլ վերլուծելի երևույթներ է հանդես բերում, *սկզբնավորողը*՝ բոլորովին այլ:

Մանավանդ, որ Հակոբ Մեղապարտի տպագրած առաջին գրքի և Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած առաջին գրքի միջև մոտ կեսդարյա սահմանաբաժան է, ինչը բավական մեծ ժամանակահատված է հասարակական ճաշակի, զարգացման, մտածողության փոփոխության, կիրառականությանն էլ ավելի հստակեցման առումով: Տրամաբանորեն պետք է արդեն որոշակի տարբերություններ արձանագրվեին, այսպես կոչված, հասցեականության, ինչպես նաև՝ հասցեատիրոջ

սպասելիքների ու պահանջարկի տեսանկյունից: Մյուս կողմից՝ չափազանց կարևոր են տվյալ ժամանակահատվածի հասարակական-քաղաքական իրավիճակը, տրամադրություններն ու սպասելիքները:

Ուստի, ժամանակին հանգամանորեն քննարկված այն հարցը, թե որն է առաջին հայատառ տպագրությունը, և ով է հայ առաջին տպագրիչը, այս համատեքստում մշակութային-պատմական և բանասիրական խնդիր լինելուց զատ կարևորվում է, այսպես կոչված՝ ժամանակագրության տեսանկյունից:

Գրականագետ Վարդան Դերիկյանը բավական փաստառատ վերլուծություններով խոր կապ ու նաև խորհրդանշականություն է տեսնում Հակոբ Մեղապարտի և Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական գործունեության և դրանց՝ հենց Վենետիկ և Հռոմ քաղաքներում ծավալելու փաստի մեջ: Անդրադառնալով «Թուղթ սիրոյ եւ միաբանութեան» անվանվող «Դաշանց թղթին» և մանրամասն ներկայացնելով դրանց պատմական ակունքները, Վարդան Դերիկյանը գրում է. «Դաշնության այս թուղթը քանի որ կնքվել էր Հռոմում, հավերժական քաղաքի հետ էին կապվում և հայ ազատագրական մտքի ակնկալիքները, իսկ 16-րդ դարում Հռոմի զինական ուժն էլ արտահայտվում էր Վենետիկի միջոցով, ուստի այս դարի տպագրության երկու կենտրոններն են դառնում Հռոմը և Վենետիկը» (Դերիկյան Վ., 2012):

Այս հանգամանքն իսկ, նկատի առնելով նաև Սուրբ Էջմիածնի 1547 թվականի խորհրդածողովն ու Աբգար Դպիր Թոխաթեցու ըստ ամենայնի՝ քաղաքական գործունեությունը (Դերիկյան Վ., 2012, այդ մասին ավելի մանրամասն Իշխանյան Ռ., 2012, Լևոնյան Գ., 1958), վկայությունն է և՛ նրա, և՛ Հակոբ Մեղապարտի տպագրական գործի կոնկրետ նպատակադրման մասին:

Հայտնի է, որ Հակոբ Մեղապարտը տպագրել է 5 գիրք՝ «Ուրբաթագիրք» (1512), «Պատարագատետր» (1513), «Աղթարք» (1513), «Պարգատումար» (1513), «Տաղարան» (1513): Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերն են՝ Հռոմում՝ «Խառնայփնթուր տումարի գեղեցիկ և պիտանի» օրացույցը (1565), «Սաղմոսարան» (1565), այնուհետև՝ Կոստանդնուպոլսում՝ «Փոքր քերականութիւն» (1567), «Ժամագիրք-Պատարագամատոյց» (1568), «Տօնացոյց» (1568), «Տաղարան» (1568), «Պարգատումար» (1568), «Մաշտոց» (1569):

Եթե միայն վերնագրային հատույթներով դատենք, ապա նույն կամ նմանատիպ վերնագրերը հուշում են շարունակումի, մյուսները՝ զարգացնողի կոնկրետ տարածությունները: Մի բան աներկբա է, որ թե՛ Հակոբ Մեղապարտին, թե՛ Արգար Դպիր Թոխաթեցուն գործառնականության տեսանկյունից նույն խնդիրներն ու նպատակներն են հուզել:

Ցավալին այն է միայն, որ առավել խորքային վերլուծություն այդ առումով դժվար է կատարել և առավել կոնկրետ եզրակացությունների հանգել, որովհետև Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերի զգալի մասը չի պահպանվել, և դրանց բովանդակության մասին պատկերացումները հիմնված են նկարագրությունների վրա (**Ոսկանյան Ն., Կորկոտյան Ք., Սավալյան Ա., 1988**): Այդուհանդերձ, պահպանված տեղեկությունները ընձեռում են էական գնահատումների և ընդհանրացումների հնարավորություն:

Նախևառաջ նշենք, որ Արգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած «Խառնափնթուր տումարի» օրացույցի, «Ժամագիրք-Պատարագամատոյց»-ի, «Տօնացոյց»-ի և «Պարգատումար»-ի գործառնական արժեքը դրանց կիրառելիության և օգտակարության մեջ է: Նպատակ, որ ժամանակին հետապնդում էր նաև Հակոբ Մեղապարտը. կոնկրետ հասարակության որոշակի շերտերի համար ստեղծել գրքեր, որոնք կունենան գործնական կիրառություն և օգտակար կլինեն: Կրթական արժեքի տեսանկյունից այդ գրքերը կարևորվում են նրանով, որ հենց կիրառական և օգտակար լինելը ապահովում է կրթական գործով, որովհետև դրանցով փոխանցվել է գիտելիք: Սա մի հանգամանք է, որ 16-17-րդ դարերում կարելի էր կիրառել տարբեր գրքերի առումով՝ դրանց կրթական արժեքը որոշարկելու տեսանկյունից:

«Խառնափնթուր տումարի» օրացույցը (Օրացույցի նմանահանությունը տե՛ս **Զարդարյան Վ., 1933-39**), օրինակ, որ Գարեգին Լևոնյանի բնորոշմամբ՝ «խկապես որ մի խառնափնթուր գործ» է (**Լևոնյան, Գ., 1958**), լինելով փորձնական տպագրություն, լայն շրջանառություն չի ունեցել, այդուհանդերձ իր նպատակադրմամբ կրթական արժեք ունի, և ինչպես Վարդան Դերիկյանն է գրում՝ «ունեցել է գործնական, կիրառական մեծ նշանակություն» (**Դերիկյան Վ., 2012**): Հարցն այն է, որ հատկապես հայ գաղթավայրերում հայությունը, ինչպես հարկն է,

չէր կարողանում հետևել հայոց եկեղեցու տոների ընթացքին, որոնք ինչպես հայտնի է՝ շարժական են: Այդ պատճառով նման օրացույցի ստեղծումն ու տպագրությունը ժամանակի պահանջն էր նաև, մանավանդ որ Աբգար Դպիր Թոխաթեցին բավական հիմնավոր աշխատանք է կատարել օրացույցի վրա՝ կարևորելով բազմաթիվ հատույթներ (մանրամասն նկարագրությունն ու կառուցվածքային վերլուծությունը տե՛ս **Դևրիկյան Վ., 2012**) և հատկապես՝ ճշգրիտ տոմարական աշխատանքը: Եվ պատահական չէ, որ թերևս նույն նպատակադրումով նա հետագայում տպագրեց նաև «Պարզատումար», քանի որ, ըստ էության, «Խառնայփնթուր տումարի» օրացույցը «Պարզատումարի» աղյուսակային համառոտ տարատեսակն է՝ այդ կերպ ընդլայնելով նաև իր աշխատանքի գործառնականությանը՝ միևնույն ժամանակ շարունակելով Հակոբ Մեղապարտի ձևավորած ավանդույթը:

Իհարկե, Աբգար Դպիր Թոխաթեցու «Խառնայփնթուր տումարի» օրացույցի տպագրությունը իր գործառնականության մեջ նաև քաղաքական որոշակի հատույթ ունի: Դրանում, ինչպես նաև «Սաղմոսարանում» գետեղված երկու փորագրանկարները գրեթե բոլոր ուսումնասիրողները վերագրում են հենց այդ հատույթին: Վարդան Դևրիկյանը Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական գործի գործառնականության քաղաքական հատույթը ընդհանրացնում է այսպես. «...այս երկու նկարների գետեղումը երեք նպատակ էին հետապնդում.

առաջին՝ անուղղակի՝ այլաբանորեն ստեղծել Հռոմի հետ դաշնադրության և Վենետիկի Հանրապետության միջոցով ազատագրվելու գաղափարը,

երկրորդ՝ Օսմանյան պետությանը ցույց տալ, որ ինքը Հռոմ և Վենետիկ է գնացել հայերեն գրքեր տպագրելու թույլտվություն խնդրելու և իրականացնելու նպատակով, երրորդ՝ Պապի և Վենետիկի դուքսի թույլտվությունը և համաձայնությունը պատկերող նկարներով առանձնակի կշիռ հաղորդել իր հրատարակություններին» (**Դևրիկյան Վ., 2012**):

Այլ է «Սաղմոսարանի» (**«Սաղմոսարան», 1565-1566**) տպագրության պարագան ու գործառնական արժեքը, թեպետ, ինչպես նշվեց, այստեղ էլ քաղաքական որոշակի հատույթ կա: Թերևս գրքի տպագրության բուն նպատակադրումը փաստարկում է «Սաղմոսարանի» հիշատակարանը, որը Վարդան Դևրիկյանի կարծիքով՝ գրված է

«Հայկական միջնադարյան ձեռագրերի դասական ավանդներով» (**Դերիկյան Վ., 2012**). «Փառք անբաժանելի և միասնական Սուրբ Երրորդության Հայր և Որդոյ և Հոգոյն Սրբոյ յաւիտեանս ամէն»<sup>1</sup>:

Ըստ ամենայնի՝ «Սաղմոսարանը» ժամանակակից տերմինաբանությամբ՝ սաղմոսների գիտական, ճշգրտված հրատարակություն է՝ հենված 13-րդ դարի մատենագիր Հովհաննես Գառնեցու կատարած մայր ընդօրինակության վրա: Այս առումով՝ որքան էլ վրիպակաշատ, այնուամենայնիվ, «Սաղմոսարանի» այս տպագրությունը նյութականացնում ու պահպանում է սաղմոսների անխաթար բնագրի տեքստն ու սկզբունքները: Ընդ որում՝ սաղմոսների տպագրությունն իրականացնելիս Աբգար Դպիր Թոխաթեցին հավատարիմ է մնացել նաև հայ ձեռագրային ավանդույթին՝ իբրև տպագիր նյութ ամրագրելով «Սաղմոսարանի» կառուցվածքը իր բոլոր մտահղացումներով և յուրահատկություններով, որոնք ունեն իմաստատարբերակիչ հատկանիշ:

Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերի շարքում կրթական առավել կոնկրետ նպատակադրում ունի արդեն Կ. Պոլսում նրա տպագրական գործի երախայրիքը՝ «Փոքր քերականութիւն»-ը, որը, վերնագրից դատելով, ուսումնական, կրթական ձեռնարկ է: Այս գրքի մասին տեղեկությունները ու պատկերացումները դեռևս լոկ նկարագրական, ինչ-որ առումով ենթադրական են, քանի որ «Փոքր քերականութիւն»-ը հիշատակվում է Մաղաթիա դպիր Ճևահիրճյանի ձեռագիր ժամանակագրության մեջ, որն իր աշխատությունում մեջբերել է Գարեգին Զարպիանայանը (**Զարպիանայան Գ., 1895**), և հետագա ուսումնասիրողները հենվել են բացառապես այս վկայագրության վրա<sup>2</sup>: Այդուհանդերձ վերնագիրը փաստարկում է գրքի բնույթը, որ անվերապահորեն կրթական է: Ինչպես գրում է Վարդան Դերիկյանը. ««Փոքր» բնորոշումն ինքնին հուշում է, որ այն միջնադարյան

<sup>1</sup> Տե՛ս «Սաղմոսարան» (1565-1566): Ի դեպ, բնագրում տվյալ մեջբերումը որոշ վրիպակներով է, և ընդհանրապես «Սաղմոսարանը», նաև Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած մյուս գրքերը սխալաշատ և վրիպակաշատ են: Այդ հանգամանքը Ռաֆայել Իշխանյանը պայմանավորում է ինչպես ժամանակի լեզվի, այնպես էլ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու գրագիտության մակարդակով (տե՛ս **Իշխանյան Ռ., 2012**):

<sup>2</sup> Ճիշտ է, կան տեղեկություններ, որ գրքից օրինակներ կան Սուրբ Ղազարի և Միլանի գրադարաններում (տե՛ս **Ոսկանյան Ն., Կորկոտյան Ք., Սավայան Ա., 1988**), սակայն դեռևս դրա ստույգ նկարագրություններ չկան: Մեր ձեռքի տակ ևս այն չի եղել - **Ք. Մելքումյան**:

քերականությունների համառոտ և պարզեցված տարբերակն է՝ նախատեսված աշակերտների և ընդհանրապես ընթերցող լայն շրջանակների համար» (**Դերիկյան Վ., 2012**): Բնական է, որ մատչելիությունը, պարզությունը ապահովել են «Փոքր քերականութիւն» գրքի կրթական, ուսումնական բավական լայն գործառնությունների:

Ամեն դեպքում, չմոռանալով արդեն պատմական գործառնության տեսանկյունից արձանագրելի և շեշտադրելի մի հանգամանք ևս, այն, որ, ինչպես Ռաֆայել Իշխանյանն է նշում՝ «*Փոքր քերականութիւն*» գիրքը պոլսահայ առաջին տպագրությունն է, որով հայերենը դառնում էր Օսմանյան կայսրության մեջ տպագրական երկրորդ լեզուն՝ եբրայերենից հետո» (**Իշխանյան Ռ., 2012**):

Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերից «Տաղարանն» է, որ միաժամանակ ընդգրկում է մեր ուսումնասիրության տեսանկյունից երկու կարևոր հատույթ՝ գրական կամ գրականության ընդգրկման և ուսումնական-կրթական: «Տաղարանի» վերաբերյալ տեղեկությունները մեծ չափով նկարագրական են և վկայագրված են Հ. Գ. Գովրիկյանի «Հայ տպագրութեան նորագիտ երախայրիք» հոդվածում (**Հայր Գ. Գովրիկյան 1888**): Ընդ որում՝ բովանդակային նկարագրությունը աղքատիկ է: Սակայն այդ ժլատ տեղեկություններն էլ որոշ կարևոր ընդհանրացումների առիթ ստեղծում են<sup>3</sup>:

Նախ՝ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու այս հրատարակությամբ *շարունակվում* և լիարժեք կյանք է ստանում *հայ տպագիր գրականության* պատմությունը, որի սկզբնավորողը Հակոբ Մեղապարտն էր: Ընդ որում՝ հետաքրքիրն այն է, որ կոնկրետ այս դեպքում առավել ակնառու է Հակոբ Մեղապարտի և Աբգար Դպիր Թոխաթեցու գործի հարազատությունը՝ վերջինիս դեպքում *շարունակողի* հստակ գիտակցությամբ: Պատահական չէ, որ բովանդակային մասից Հ. Գ. Գովրիկյանի հիշատակած միակ տաղը Հովհաննես Թլկուրանցու տաղերից մեկն է (**Հայր Գ. Գովրիկյան, 1888**), որը, ինչպես համեմատությունն է ցույց տալիս, առկա է նաև

<sup>3</sup> Ի դեպ, եթե նախորդ հետազոտողները Հ. Գ. Գովրիկյանի հաղորդած տեղեկությունները ընդունել են որպես կարևոր ու անքննարկելի փաստարկ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու կողմից տպագրված «Տաղարանի» գոյության, ապա Վարդան Դերիկյանը բավական համոզիչ փաստերով առնվազն վիճարկում է այդ հարցը (մանրամասն տե՛ս **Դերիկյան Վ., 2012**): Խնդիրը չափազանց հետաքրքիր է, բայց դուրս է մեր ուսումնասիրության շրջանակներից:

Հակոբ Մեղապարտի «Տաղարանում» (**«Տաղարան», 1513**):

Բոլորովին բացառված չէ, որ այդ համընկնումները բազմաթիվ են եղել, ինչը ևս մեկ վկայություն է Հակոբ Մեղապարտի գործի թողած մեծ ազդեցության, որի նշանավոր շարունակողն էլ Աբգար Դպիր Թոխաթեցին էր:

Այս առումով՝ կրթական, ուսումնական, գործառնական այն յուրահատկությունները, որ ունեին Հակոբ Մեղապարտի տպագրած գրքերը (**Մելքումյան Ք., 2024**), բնորոշ են նաև Աբգար Դպիր Թոխաթեցու հրատարակություններին:

#### **ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրած գրքերը կրթական, ուսումնական, գործառնական առումով ոչ միայն շարունակում էին Հակոբ Մեղապարտի ձևավորած ավանդույթները, այլև յուրովի զարգացրին դրանք՝ հիմք դնելով ոչ միայն հայ գրատպության նոր մակարդակի ձևավորմանը, այլև գրքի առավել հասանելիությանն ու հետևաբար գրքով փոխանցվող գիտելիքի առավել լայն տարածմանը: Այլ խոսքով՝ Աբգար Դպիր Թոխաթեցու տպագրական գործը ավելի ընդարձակեց հայ գրքի գործառնականությունն ու բարձրացրեց կրթական, ուսումնական արժեքը:

#### **ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

1. **Դերիկյան Վ. (2012)**, Հայ գիրքը աշխարհի խաչմերուկներում, Մասն Ա. Վենետիկից Հռոմ (16-րդ դար), Երևան, «Զանգակ» հրատ:
2. **Զարդարյան, Վ. (1512-1933)**, Յիշատակարան, Գահիրե:
3. **Զարպհանալեան Գ. (1895)**, Պատմութիւն հայկական տպագրութեան սկզբնաւորութենէն մինչ առ մեզ, Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան,:
4. **Իշխանյան Ռ. (2012)**, Հայ գրքի պատմություն, Երևան, «Անտարես» հրատ.:
5. **Հայր Գ. Գովրիկյան (1888)**, Հայ տպագրութեան նորագիտ երախայրիք, «Հանդես ամսօրեայ», Վիեննա, թիւ 8, օգոստոս, էջ 140:
6. **Լևոնյան Գ. (1958)**, Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Երևան, «Հայպետհրատ» հրատ.:

7. Մելքումյան Բ. (2024), Հայ գրականությունը Հակոբ Մեղապարտի հրատարակած գրքերում, «Գրականագիտական հանդես», թիվ 1 (ԻԸ), էջ 213:
8. Ոսկանյան Ն., Կորկոտյան Բ., Սավալյան Ա. (1988), Հայ գիրքը 1512-1800 թվականներին, Երևան:
9. «Սաղմոսարան» (1565-1566), Վենետիկ, տպ. Աբգար Դպիր Թոխաթեցու, <https://www.kb.dk/e-mat/mas/201001402230.pdf>
10. Տաղարան (1513), Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան:

## REFERENCES

1. Devrikyan V. (2012), Hay girqy' ashxarhi xachmerowknerowm /The Armenian Book in the World Crossroads/, Part I, From Venice to Rome (16<sup>th</sup> century), Zangak ed.
2. Zardaryan V. (1512-1933), Yishatakaran /Memoirs/, Gahire.
3. Zarphanaliyan G. (1895), Patmowt'iwn haykakan tpagrowt'ean skzbnaworowt'ene'n minch ar' mez /History from the beginning of Armenian printing to us/, Venice, Mkhitarian ed.
4. Ishxanyan R. (2012), Hay grqi patmowt'yown /History of the Armenian book/, Yerevan, Antares ed.
5. Father G. Govrikyan (1888), Hay tpagrowt'ean noragiwt eraxayriq /The innovative value of Armenian printing/, Handes Amsorea, Vienna, № 8, August, p. 140.
6. Levonyan G. (1958), Hay girqy' & tpagrowt'yan arvesty' /The Armenian book and the art of printing/, Yerevan, Haypethrat ed.
7. Melkumyan K. (2024), Hay grakanowt'yowny' Hakob Meghaparti hratarakac' grqerowm /Armenian literature in the books published by Hakob Meghapart/, Literary journal, N 28, Gitutyun ed., p. 213.
8. Voskanyan N., Korkotyan K., Savalyan A. (1988), Hay girqy' 1512-1800 t'vakannerin /The Armenian Book in 1512-1800 years/, Yerevan.
9. «Saghmosaran» /Psalms/ (1565-1566), Venice, ed. by Abgar Dpit Tokhateci, <https://www.kb.dk/e-mat/mas/201001402230.pdf>

10. Tagharan /Hymnal/ (1513), Venice, Mxit'arean tparan.

Кристине Мелкумя

Образовательное значение печатной деятельности Дпира Абгара Тохатеци (писца)

Заключение

*Ключевые слова и выражения:* типография, функциональность, образование, жанр, контекст, адресность, средневековая литература, появление.

В данной статье мы рассмотрели печатную деятельность Писца Абгара Тохатеци и ее образовательное значение. Обращаясь к изданным им книгам, отметим, что они являются продолжением печатного дела, начатого Акопом Мегапартом. Мы оценили деятельность Писца Абгара Тохатеци с точки зрения культурной, образовательной, общественной и политической функциональности, в первую очередь подчеркнув главную цель нашей статьи — выделение образовательного значения. К сожалению, тот факт, что большинство из изданных Писцом Абгаром Тохатеци книг до нас не дошли или дошли с дефектами, изъянами и недостатками, или же мы можем составить о них представление только по описаниям очевидцев и различным свидетельствам, несколько затрудняет некоторые вопросы, особенно возможность полного анализа армянской литературы. С другой стороны, поскольку Абгар Тохатеци был не только в прямом смысле продолжателем типографского дела, начатого Акопом Мегапартом, но и печатал книги с точки зрения идеологической, образовательной функциональности, то сравнение книг, напечатанных этими двумя выдающимися деятелями зари армянского книгопечатания, позволяет нам заключить, что иногда определенные их идеи и принципы в полной мере соприкасались.

Следует подчеркнуть, что книги, напечатанные или изданные в этот период, прежде всего отличались высокой функциональностью, ни одна книга не издавалась просто так. В свою очередь, полиграфическая деятельность Дпира Абгара Тохатеци еще больше расширила функциональные возможности армянской книги и повысила ее просветительскую ценность. Поэтому почти каждый факт армянского книгопечатания в этот период, независимо от того, сохранились ли они или просто упоминаются или описываются, можно рассматривать в широком культурном и функциональном контексте.

Kristine Melkumyan

## The educational value of the printing work of Abgar Dpir (Scribe) Tokhatetsi

## Conclusion

**Key words and expressions:** *typography, functionality, education, genre, context, addressability, medieval literature, origins.*

In this article, we have examined the printing work of Abgar the Scribe Tokhatetsi and its educational value. Turning to his published books, we considered them a continuation of the printing work started by Hakob Meghapart. We have evaluated the activities of Abgar the Scribe Tokhatetsi from the point of cultural, educational, social, and political functionality, firstly emphasizing the main goal of our article, which is the highlighting of educational value. Unfortunately, the fact that most of the books published by Abgar the Scribe Tokhatetsi have not reached us or have done so with defects and shortcomings, or that we can form an idea about them only due to the descriptions of eyewitnesses and various testimonies, somewhat hinders some issues, especially the possibility of complete analysis of inclusions of Armenian literature. On the other hand, since Abgar the Scribe Tokhatetsi was the continuer of the printing work started by Hakob Meghapart, not only in terms of itself but also in the inclusion of various operational parts, from the ideological, educational point of view, by comparing the books printed by those two prominent figures of the dawn of Armenian printing, it is sometimes possible to ensure certain completeness of ideas from the point of insights and principles. It should be emphasized that the books printed or published in this period were first of all characterized by high functionality, no book was published just like that. In its turn, the printing work of Abgar Dpir Tokhatetsu further expanded the functionality of the Armenian book and increased its educational value. Therefore, almost every fact of Armenian printing during this period, regardless of whether they are preserved or just mentioned or described, can be observed in a broad cultural and operational context.

**Քրիստինե Մելքումյան** - ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ, ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Հայ հին և միջնադարյան գրականության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայ հին և միջնադարյան գրականություն: Հեղինակ է 7 հոդվածի:

[kristinemelqumyan@litinst.sci.am](mailto:kristinemelqumyan@litinst.sci.am)

**Кристине Мелкумян** - Соискатель Института литературы имени Манука Абегяна НАН РА. Младший научный сотрудник отдела древней и средневековой армянской литературы НАН РА Института литературы имени М.Абегяна. Научные интересы: Армянская древняя и средневековая литература. Автор 7 статей.

[kristinemelqumyan@litinst.sci.am](mailto:kristinemelqumyan@litinst.sci.am)

**Kristine Melkumyan** - Ph.D researcher at the Institute of Literature after Manuk Abeghyan of NAS RA. Junior researcher of the department of Armenian ancient and medieval literature of NAS RA Institute of Literature after M. Abegyan. Scientific interests: Armenian ancient and medieval literature. Author of 7 articles.

[kristinemelqumyan@litinst.sci.am](mailto:kristinemelqumyan@litinst.sci.am)